

Doç. Dr. Elmira Memmedova
Hazar Üniversitesi öğretim üyesi

NİZAMİ GENCEVİ VE AHİLİK

1. Nizami Gencevi'nin Ahilikle Bağlantısı Konusuna Dair Kaynak ve İncelemeler

Yayıldığı coğrafyaya Irak, Mısır, İran, Suriye, Anadolu vs. ile beraber Azerbaycan'ın da dahil olduğu Ahilik ve onunla ilgili görüşler birtakım Azerbaycan sairlerinin (Hakani Şirvani, Mehseti Gencevi vs.) eserlerinde derin etki bırakmıştır. XII. yy'ın ünlü Azerbaycan sairlerinden kudretli mütefekkir Nizami Gencevi'nin de bir süre Ahilik teşkilatına mensubiyeti, Ahi Abul Farac Zencani'nin müritlerinden olması konusunda mülahazalar mevcuttur.

Dünyaca ünlü şair ve düşünür Nizami Gencevi (XII. yy.) üzerine yapılan çalışmaların çapı ve sayısı büyüktür. Bu incelemelerde onun yaşamından, muhitinden söz edilirken çoğu zaman Ahilikle bağlantısı konusu üzerinde de durulmuştur. Bu özelliği Azerbaycanlı, İranlı, Rusyalı, Türkiyeli araştırmacıların eserlerinde gözlemlemekteyiz. Bu konuda genel olarak son iki yüzyılda yapılan incelemelerin dayandığı esas kaynak “Tezkire-i Devletşah”tır. Tezkirede geçen “Şeyh Nizami, Ahi Ferece-i Zençani (Tanrı, onun aziz sırrını takdis etsin)'nin müridlerinden idi” (Devletşah, 1990: 213)

cümlesi araştırmacılarca tartışmalara yol açmış, kimi bilginler adı geçen zatın onun doğrudan doğruya müridi olduğunu, kimileriye yaşam tarihleri uygun düşmediği için sadece onu kendisine hayali şartlı olarak mürid olarak kabullendiğini söylemişlerdir. Nazir Akalın (1998: 73-74) “Nizami-yi Gencevi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri” başlıklı bildirisinin “Mürşidi” adlı kesiminde bazı tezkirelerden ve Wilhelm Bacher, Ahmed Ateş gibi araştırmacıların yazdıklarından hareketle Şeyh Ahi Ferece-i Zencani'nin onun müridi olması varsayımını kuşku altına alıyor. Akalın, şairin genel kabul gören doğum tarihiyle (1135-1145) şeyhin yaşam tarihinde zaman tutarsızlığı olmadığını kaydediyor. Ama Tarih-i Güzide'de adı geçen şeyhin ölüm tarihinin 457/1064 olduğunu ve şu durumda Nizami Gencevi'nin Ahi şeyhine müritlik edemeyeceği gerçeğinin ortada olduğunu yazmaktadır.

Tartışma konusuna Rusyalı araştırmacılar da değinmişlerdir. Bu açıdan Krımskiy ve Bertels'in araştırmalarında kayda değer hususlar vardır. A.E.Krımskiy, onun Ahi Evren'in müridi olması ve diğer büyük sufiler gibi hayattan yüz gönderip halvete çekildiğini ifade et-

mektedir. O, “Nizami ve Onun Çağdaşları” isimli çalışmasında dahi şairin müritlerine ve Ahilikle bağlantısına değinirken Avrupaı eleştirmenlerce yapılan çalışmalardan bahsetmekle birlikte, onlardan bazılarının yanlışlarına da dikkat çekiyor. Bu açıdan Bacher ve Browne gibi ünlü doğubilimcilerin “mürid” ve “ahi” kelimeleri yanlış okumaları veya yorumlamaları sonucunda Batı Doğubilimciliğine Nizami'yle bağlı yanlış bilgilerin yansıdığını kaydetmektedir. Sprenger'in bu bağlantıda daha doğru bilgiler sunduğunu, yani Nizami'nin özgeçmişine değinirken Ahi Farruh Zencani'nin müridi olduğunu kaydetmesini vurgulayan Krımskiy, Hammer'den bu konuda bilgileri aktaran Browne'ni her kese iyice belli olan “mürid” kelimesinin anlamını bilmemekte ve birincini Devletşah'tan aktarılan yorumu tahrif etmekte suçluyor. O Baher'in mürit kelimesinin anlamını bilmemesine hayretini dile getirerek, Baher'in, Hammerin doğru yorumunu yanlış anlamasına dikkatı çekiyor. Oysa Hammer bu ifadenin tasavvufla ilişkisini belirtmişti (Krımskiy, 1981: 55) Rusyalı bilim adamının Brown'e ikinci eleştirisi “ahi” terimini bilmemesi ve “ahu” şeklinde değiştirmesidir. “... şu da ilginçtir ki, XIV. yüzyılda yaşamış Ibn Batuta'nın ahilerden geniş bahsettiği “Seyahatname”si çoktan Fransızca'ya çevrilmiş (1853-1859) ve birkaç nüshaları yayınlanmış, Batılı alimlerin istifadesine verilmiş olduğu halde, Browne gibi görgülü İngiliz alimi “ahi” (kardeşler birliğinin üyesi) kelimesini anlamamış ve Nizami'nin müridi “Ahi Farruh”un ismini kendisinin anlayacağı şekilde, yani “Ahu Farruh” olarak değiştirmiştir”. (Krımskiy, 1981: 69-70) Bu gibi yanlışlıklar sonradan Batı Doğubilimciliğinde de kendine yer edinmiş ve “İslam Ansiklopedisi”nde Nizami'yle bağlı bölüme de yansımıştır.

Ünlü Rus Doğubilimcisi Bertels de şairin özgeçmişine, çevresine değinirken onun ahilikle bağlantısı konusundan da bahsetmiştir. Onun kanısınca Nizami hiçbir tarikata üye olmamıştır, veya olmuşsa da, mümin dervişler bunu yazmaya korkmuşlardır: “Abdurrahman Cami'nin 883 (1478/79) yılında tamamladığı “Nafahat al üns” isimli şeyhlere dair tezkiresinde Nizami'nin hayatıyla ilgili genel olarak onun dini inancı hariç hiçbir kesin bilgiye rastlamıyoruz.” Bertels'e göre, sonraki tezkirelerde de kapsamlı bilgiler yoktur. O, Muhammed Dara-Şukuh'un 1639 yılında tamamladığı “Safinat al-auliya” isimli meşhur tezkiresinden şu bilgileri sunuyor: “Hazret Şeyh Nizami Gencevi... Doğum yeri Gence'dir. Batini ve zahiri ilimler ona iyice belliydi. O, Ahi Farruh Reyhan'inin müridlerindendi...” (Bertels, 1962: 90)

Azerbaycanlı araştırmacı M.H.Heyderov “XIII-XIV. yüzyıllarda Azerbaycan'ın şehirlerinde sosyoekonomik ilişkiler ve esnaf teşkilatları” isimli kitabında (Rusça) Gence şehrinde Ahi teşkilatı ve esnaf birlikleri konusuna değinirken Nizami'den de bahsederek onun ahi olması üzerinde dayanır. Bu şehirde ahilerin olmasına dair dosdoğru bilgilerin olmamasından yakı-

nan araştırmacı, onların dünya görüşünün, hoşgörüsünün, hümanizminin, adalet için gayretlerinin büyük şair Nizami'nin eserlerine yansıdığını kaydedir.

Nizami'nin bu birliğin üyesi olması konusunda net bilgi olmasa da, onun çağdaşları ve yakın münasebette bulunduğu ve haklarında sempatiyle söz açtığı Mehseti Gencevi ve Hakani Şirvani'nin ahilikle bağlantısı üzerine de mülahazalar mevcuttur. Bu bakımdan Rafael Hüseyinov'un “Mehseti Gencevi-Özü, Sözü, İzi” adlı kitabında Gence sanatkarları ve onları vafeden XII. yüzyıl şairlerinin eserleri, şehraşubları, Mehseti, Hakani, Nizami ve diğerlerinin Ahilik teşkilatıyla bağlantıları hususunda kayda değer bilgiler vardır. (Hüseyinov, 2005: 132-135) Bu bağlamda Mehseti'nin rubailerinde Kasap adlı bir gencin sık sık vaf edilmesini ve bu ismin Gence'de ahilikle bağlantısı olan Comart Kasabı çağrıştırdığını, aynı zamanda Gence'de Herabat adlı yerin betiminin (bu yer ahilerin meskeni addedilir) ve burada civanmert olmayanların dışlandığının altını çizen R.Hüseyinov'un araştırmasının konumuzla ilgili önemli noktalara götürdüğünü söyleyebiliriz. Hüseyinov'a göre, Hakani Şirvani'nin bir esnaf ailesinde doğması, sonradan eserlerini onlara ilgili konulara yer vermesi onun da ahilerle bağlantısı tezini ortaya koyuyor.

Nizami'nin eserlerinde de birtakım esnaf, sanat adamlarının (ekmekçi, tuğlacı, demirci, dokucu, boyacı, hakkâk, duluscu, sapeğiren vs.) geçtiğini vurgulayan R.Hüseyinov şu kanıta varır: “Nizami eserlerinde de ahi dünya görüşüyle örtüşen hususlar az değildir. Bu meseleye dikkat etmiş Y.E.Bertels yazıyordu: kesin olarak Nizami'nin onların (ahilerin-R.H.) teşkilatına dahil olduğunu biz elbette söylemeyiz. Ahilerle ilişkide bulunmasımıysa kesin olarak söylemek mümkündür”. (Hüseyinov, 2005: 119)

Nizami üzerine kitap yazanlardan biri olan Mehmet Emin Resulzade hem onun tezkirelerde adı geçen müridlerinin Ahi olmalarından, hem de kendi eserlerinden hareketle bu teşkilata üye olabileceği varsayımını kabullenir.

(<http://www.islamisite.com/content/nizami-gencevi-12.09.08>)

Dr. Mehmet Rihtim'sa Nizami'nin ahi olması konusunda kesin bilgiler sunuyor: “Ahilik, XI-XII. yüzyıllarda Azerbaycan'da mevcut olmuştur. Ehi Ebulfereh Zencani (ö. 1062-1065), onun müridi Azerbaycanlı büyük sufi şair Nizami Gencevi, Sadeddin Ebülğasım Tebrizi (ö. 1181) ile Halvetilik tarikatının şeyhlerinden Ehi Mehemed, Ehi Yusif, Şeyh İzzeddin, Şeyh Sedreddin bu teşkilata bağlı sufilerdir. Bu meşhur sufiler kurdukları imalathane ve ticaret faaliyetleri ile kendi ihtiyaçlarını ve müridlerinin harçlarını ödemekle birlikte, istehsalatları ile cemiyete faydalı olmuşlardır”. (www.Exi-Mehmet_rihtim.htm)

Bazı araştırmacılar şairin kendi şiirlerinden hareketle onun ahi olması konusunda fikir yürütmüşlerdir. İleride bu konuya ayrıntılı temas edeceğiz.

2. Nizami Gencevi'nin Edebî Eserlerinde Ahilikle Örtüşen Makamlar

Gerek XII. yy. Gence şehrinin sosyal yapısı ve toplumsal durumu, esnaf birliklerinin o dönemde gelişimi, gerek birtakım temel kaynaklar, gerekse de Nizami'nin kendi eserlerinde yankısını bulan görüşler onun Ahilikle ilişkisi kanaatine yönlendirir.

Doğal olarak, şairin mensup olduğu çevrenin onun edebî eserlerinde yankı bulacağı mutlakdır. Bu açıdan Nizami Gencevi'nin de ahi olması varsayımı, onların çevresinde yaşaması gibi etkenler şairin edebî ve düşünce sisteminde bu teşkilatın özellikle de toplumsal konulara ilişkin sorunlarda yansımaya neden olmuştur. Yukarıda değindiğimiz gibi, Mehseti Gencevi ve Hakani Şirvani gibi Ahilikle bağlantısı kuvvetle muhtemel olan çağdaşlarının çevresinde yaşaması, onun da bu teşkilatla sıkı bağlılığının kanıtı olabilir.

Bilindiği üzere Nizami'nin “Hamse”sine dahil olan eserlerin hepsinde, özellikle de “Mahzenü'l-Esrar”, “Heft Peyker” ve “İskendername”de toplumsal konular, hükümdara vaaz ve nasihatler, toplumun ve bireyin genel mutluluğa ve rahatlığa kavuşabilmesi açısından öğütler büyük ölçüde yer almaktadır. İşte bu öğütlerde çoğu zaman ahilik prensip ve kuramlarının nasıl yansımaları görebiliriz.

Nizami'nin “Hamse”sindeki birinci büyük eser olan “Mahzenü'l-Esrar”daki makale ve hikayelerde toplumsal düzen, halk ve hükümdar ilişkisi, adalet, fazilet, kendi helal zahmetiyle yaşama vb. gibi cemiyeti içten ilgilendiren sorunlar ele alınmıştır. Hatta konumuz bakımından dikkate değer bir hususa da bu eserde rastlıyoruz. Şair “ahi” diye birisine müracaatla nefsine hakim olmasını, ekmek için başkalarına el açmamasını, kendi rızkını kendisinin kazanmasını tavsiye ediyor: *Ey ehi, nefsi itdir, onu çek dara / Ruzi için açma el alçaqlara* (alıntı: Seferli, Yusifov, 1982: 96) Bilindiği üzere helal ve haram meselesi toplumda birçoğu sorunların oluşmasına veya karşısının alınmasına neden olabilir ve bu bağlamda bir esnaf teşkilatı olan ahilikte birleşenler mutlaka bir meslek sahibi olmalı, geçimini alın teriyle kazanmalıydılar. Hatta, “geçimini temin edecek bir meslek veya san'atı olmayanlar, ahi olamazlardı”. (Çalışkan, İkiş, 1993: 24)

Nizami Gencevi de “Mahzenü'l-Esrar”dan sunduğumuz mısralarda ve özellikle de bu eserindeki “Tuğlacı ihtiyarın bir gençle hikayeti” ve “Süleyman ve ihtiyar çiftçi” gibi didaktik hikayelerinde ahiliğin bu düsturundan hareketle öğütlerde bulunmuştur. Süleyman padişah olsa da, diğerlerinin kazancıyla geçimini sağladığı için şairin ve susuz saharalarda ektiği toprağı alın teriyle sulayan çiftçinin nazarında değersizdir ve her ikisi tarafından eleştiriyor.

“Müşevveş Durumlar Karşısında İnsanın Güçsüzlüğü ve Aczinden” başlıklı beşinci makalede de yine ahiye müracaatla helal zahmetle geçinmenin fazileti söz konusudur: *Quduz nefsi yaraşmaz, ey ehi – qardaş, sene / Haram süfrefe başında haramdı bardaş sene.*

(Gencevi, 1981: 88)

Eserlerinde ahilere öğütte bulunması Nizami'nin yaşadığı dönemde bu teşkilatın Azerbaycan'ın hemen hemen her bölgesinde mevcudluğunun ve ahalinin belirli kesiminin onlardan ibaret olduğunun kanıtı olabilir. R.Hüseynov'un ve M.Heyderov'un verdikleri bilgiye göre, Eski Gence'de “Comert Kasap” türbesi mevcuttur ve türbenin ismi ahilikle ilişkilidir. Hatta şairin isminin önündeki “Şeyh” kelimesini de Ahilerden birinin ruhani başçısı anlamında kullanılması ihtimalini de ortaya koyuyor: “Büyük ihtimalle Nizami “Şeyh” rütbesini bilginliği nedeniyle değil, her hangi bir ahinin müşşidi olması sebebiyle almıştır. Çünkü böyle bir rütbeyi Nizami'nin Küçük Asya'daki çağdaşı Ahi Evran Hoyi de taşımıştır”. (Heyderov, 1987: 22)

Belli olduğu üzere Nizami'nin eserlerine yüzlerce nazireler yazılmıştır ve Genceli şairin etkisi altında verilen eserlerden birisi de XIII.-XIV. yüzyıl Türk edebiyatının ünlü siması ve kendisi de ahi olan, “Keramet-i Ahi Evran” başlıklı eserinde meşhur Ahi Şeyhini öven Gülşehri'dir. Akademik Hamid Araslı'nın kanısınca o, “Mantıku't-tayr” adlı eserine dahil olan “Büşname” başlıklı destanını Nizami'nin “Büşr ve Meliha”sının (“Heft Peyker”) etkisi altında yazmıştır, daha doğrusu, destanı Türkçeye serbest olarak çevirmiştir. (bkz.: Araslı H. Nizami ve Türk Edebiyatı. Gülşehri'nin betimlediği Büşr, bir Ahidir ve eserde ahilikle bağlı bilgiler yer almaktadır. Hüthütten ahiliğin prensip ve koşullarını öğrenen şair, özel önem taşıyan üçlük kuralına uymayan ahileri eleştiriyor: *Ahilikten ahi Bişr ageh durur / Sana ahi ad koyan ebleh durur / Kim ahiliken ol irdi tanrıya / Senin için gamusu zargi riya / Çün arıtmadın müriüvvet kolunu / Sen ne bilirsin fütüvvet yolunu.* (Araslı, 1980: 48) Görüldüğü üzere, “Mahzenü'l-Esrar”la bu eser arasında bu bağlantıda içeriğe göre ilgi çekici örtüşmeler mevcuttur. Prof. Dr. Nüşabe Araslı ise bu doğrultuda başka bir varsayımı savunur: “... belki de şu destanda (“Bişr ve Meliha”da –E.M.) Nizami de ahilik hakkında bahsetmiştir. Eserin istinsah eden sonraki katipler ise ahilik ve ahilik teşkilatlarına olan olumsuz münasebetlerinin sonucu olarak şairin böylesi beyitlerini silmişlerdir.” (Araslı, 1980: 147)

Bilindiği üzere ahilikte cihat, hak uğrunda mübareze büyük ölçüde yer almakta, tevekkül anlayışına karşı konulmaktadır. İşte Bertels de bu tezden hareketle, Nizami'nin ahilikle bağlantılı olduğunu savunur: “Ahilerin XII. yüzyılda bu gibi amaçlarla mübareze ettiklerini Nizami'nin kendi sözlerinden de görmek mümkündür. “Leyli ve Mecnun”un girişinde meşhur “Sakı-name” bölümü vardır ki, şairin hayata bakışını, çağdaşlarına münasebetini ifade ediyor”. (Bertels, 1940: 33) Mehmet Emin Resulzade de Rusyalı araştırmacıya katılarak Nizami'nin eserlerindeki itiraz motiflerinin tasavvufa ters düştüğünü ve ahilikten geldiğini vurgulamaktadır.

3. İskendername'de Ahilerin Toplumsal

Düzeninin Şiirsel Yankısı

Nizami'nin "Hamse"sinde sonuncu eseri olan "İskendername"de cemiyet meselelerine, beşeriyetin, düşünürlerin her zaman düşünelikleride adaletili ve mutlu toplumunun nasıl olabileceği sorununa çözüm getirilmiştir. Birey, devlet ve toplum sorunları dediğimiz gibi şairin bütün eserlerinde, özellikle sonuncu eserinde yansımıştır. Bu eserde ütöpic bir devletten bahsedilmiş, cemiyette düzen ve mutluluğa kavuşabilmenin yolları gösterilmiştir. Doğal olarak şair, toplumsal görüşlerinde ahilikten kaynakladığı için bu devletin betimlenmesinde de adı geçen teşkilatın cemiyetle ilgili koşul ve prensiplerinden faydalanmıştır. Bertels'e göre, bu devlet bir ahi devleti niteliğindedir. (bkz.: Bertels, 1962: 64) Eser boyu İskender'i değişik ülkelerle götüren şair, çeşitli toplumlardaki sorunları ve onları yaratan nedenleri sergiledikten sonra ideal toplum örneğini göstermiştir. Bu toplumun oturduğu şehrin demirden kapısı ve taştan duvarları olmasa da, sert kuralları vardır. İşte bu kurallar yüksek ahlaki değerler, eşitlik, beraberlik, kardeşliğe uymak ve zahmetle geçinmektir. "İskender'in Kuzeye Ermesi ve Yec'uc Seddini Kapatması" bölümünde betimlenen bu şehre dahil olan İskender büyük misafirperverlikle kabul edilir ve dünyayı gezip gördüğü, Sokrat, Platon gibi ünlü filozoflardan öğreti aldığı halde, onlara hayran kesilir. Burada dikkatimizi çeken hususlardan birisi de son dönem çalışmalarında Eski Yunan filozoflarının öğretileriyle ahiliğin örtüşmesinin ortaya çıkarılması (bkz.: Göksu (2000). *Sokrat ve Eflatun'dan Günümüze "Ön Ahilik" ve Ahilik*) ve Nizami'nin de İskender'i ahilerin oturduğu şehre götürmezden önce bu filozoflarla görüşürmesidir.

Burada ahilikle örtüşen I. husus misafirperverliktir. Bildiğimiz gibi, "ahilikte misafiri ağırlamak, izzet ve ikramla gönlünü almak Peygamber (s.a.v.) sünneti olarak ayrı yer tutar". Hiçbir zaman yalan söylemeyen, acizlerin elinden tutan, biri zarar gördükte kendi mallarına ortak eden, kimseyi kötülüğe çekmeyen, altına, gümüşe kıymet vermeyen insanların yaşadıkları bu toplumda yukarıdaki beş çekirdek ilkenin hakim olduğunu görmekteyiz. Bu toplumun üyeleri kendi mahsullerini kendileri üretirler. Efsanevi şehirdeki toplumda çiftçiler, Ahilikte olduğu gibi esas sosyal sınıftır. Onlar ihtiyaçları nispetinde avlar ve ekerler.

"Ahilik, kişinin alın terini değerlendirmiş, ticaret ve üretim alanında kaliteyi amaçlamıştır. İşçi, ürettiği meta ile neredeyse özdeşleşmiş onunla kaynaşmıştır. Kalitesiz ve bozuk mal üretimi yasaklanmıştır. Sosyal dayanışmaları Ortak Sandığı'yla kurulmuştur". (Nurettin Öztürk Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi). İskender'in geldiği şehrin kişileri de sosyal dayanışmada, özellikle de biri zarar gördükte "Ortak Sandığı"ı kullanırlar: *Bizim aramızda, bilsek ki eger / Birine yetişib bir işde zerer / Biz öz kisemizden onu öderik / Verib mayasını temin ederik.* (Cencevi, 1982: 574)

"Kardeşlik dayanışması içinde; askerleri, üreticileri, emekçileri, esnafı birleştirmek ve böylece devleti güçlü kılmak, sosyal adalet ve sosyal güvenliği gerçekleştirmek" (<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-ve-ahilik.htm-09.10.2008>) gibi temel kuralları olan Ahilik toplumundaki gibi bu şehirde de sosyal güvenlik en önemli meselelerdendir: *Oğrudan qorxmariq, biz ne sheherde / Keşikçi qoyariq, ne de çöllerde / Oğurluq elemez bizde bir nefer / Oğurlaya bilmez bizden özgeler / Ne zencir, ne qıfil görer qapılar / Gözetçisiz otlar bizim mal-davar.* (Cencevi, 1982: 574)

Ahi olan bu şartları taşımalıydı: "Dilini tutmalı, dedikodu yapmamalı, kötü söz söylememeli, kimsenin ayıbını görmemeli, kimseye kötü gözle bakmamalı, kimsenin onuruna, namusuna göz dikmemeliydi".

(<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-ve-ahilik.htm-09.10.2008>) Şehirdekiler de bu ahlaki özelliklere sahiptirler: *Haberçilik bilmez bir neferimiz / Özgenin eybine göz yumariq biz / Birini qezebli, acıqlı görsek / Ona meslehetle elerik kömek / Heç kesi pis yola esla çekmerik / Fitne axtarmariq, qan da tökmerik.* (Cencevi, 1982: 575)

Bu toplum herkesin yüzüne açık olsa da, sert kurallarına uymayanlar buradan dışlanırlar. "Ahiliğe girmiş ve ustalık şeti bağlanmış bile olsalar ahlaksızlık, ayaşlık, zina, livata, sapıklık, koğuculuk, iftira ve hıyanette bulunanlar ahilikten çıkarılır, ustalıkları düşer". (Çalışkan, İkiizler, 1993: 24) Nizami'nin betimlediği toplumda da aynı kurallar geçerlidir: *Bizimle birlikde o adam yaşar / Ki, ola bizimtek temz, perhizkar / Tutduğumuz yoldan çıxsar bir insan / Kim olsa, qovariq öz aramızdan* (Cencevi, 1982: 576)

"İskendername"deki toplumun da en mühim özelliklerinden birisi de insanlar arasında mal eşitliğinin olmasıdır: "Kimsenin kimseden fazla malı da yok; herkes, kendi haline göre, nimettedir". (alıntı: Resulzade, 1951: 269) "İskender peygamberin arayıp bulduğu bu ideal sistem, hakim Nizami'nin, şüphesiz, bizzat gerçekleşmesini özlediği içtimai nizamın ta kendisidir. Sovyet müsteşriklerinden Berthels'i, "İskendername"nin "Cennet-Şehir" hakkındaki fikrini okurken "heyecanlı bir gurur ve özgünme duygusu" kaplıyor. "Çünkü Nizami, bu ideal sosyalizmi, kuzeyde, S.S.S.R.in bulunduğu bir yerde yerleştiriyor"muş". (Resulzade, 1951: 270) Resulzade'ye göre Rusyalı bilginin varsayımı yanlıştır, şairin betimlediği yer Türkistan'dır. Bildiğimiz üzere, "Ahilik, Türk illerinde yayılmış bulunan "dinî-meslekî" karakterli kurumlardır. Bu birlikler, başta mensupları olmak üzere, insanlar arasında dayanışma ve yardımlaşma kurmaya çalışmışlardır". ( )

Fikrimizce, Sovyetler döneminde Nizami Gencevi'nin edebi eserlerine devlet seviyesinde, hem de neredeyse bütün SSCB dahilinde olan büyük ilgi ve araştırmaların etkenlerinden biri de bu dahi şairin, daha doğrusu onun mensup olduğu Ahilik teşkilatının genel ilkelerinin dönemin toplumsal ideolojisiyle ve komü-

nizm ilkeleriyle eşleşmelerin olmasıydı. Yani, Ahiliğin toplumsal meselelerle ilgili çoğu prensiplerinin, sosyalizmin dayandığı ideoloji olan Marksizm-Leninizm kuramıyla örtüşmelerin mevcutluğuydu. “Bütün ülkelerin zahmetkeşleri birleşin” ilkesinin rehber tutulduğu ve feodallere nefret, emekçilere sevgi duygularının ortaokullardan üniversitelere kadar bütün nesillere sözde tebliğ edildiği dönemde Nizami'nin eserleri adeta bir araç olarak kullanılıyordu. Bunu dönemin edebiyat tarih ve eleştirilerinde de gözlemlemekteyiz. Büyük şairin helal zahmetle geçinmeyi söylemesi ve defalarca ayrı ayrı hükümdarlarda vaazlarda bulunması, adaleti savunması, terbiye konularına değinmesi bu veya diğer nedenlerle dinle, ahilikle değil, sosyalist, materyalist düşünce açısından yorumlanıyordu. Ama dediğimiz gibi ahilikte de cemiyette beraberlik, kardeşlik esas olduğu için bazen bu teşkilattan da bahsedilmekteydi. Doğal olarak, Resulzade'nin ifade ettiği gibi “Dini ahlaka ve içtimai tenasübe dayanan “Nizami sosyalizmi” ile dini reddeden ve sınıflar kavgasını esas tutan kanlı “Rus sosyalizminin” birbirine benzer hiçbir tarafı yoktur”. (Resulzade, 1951: 271)

Bu bağlamda Sovyetler döneminde Nizami'yle ilgili yapılan çalışmalardan birisinde ahilik konusunun nasıl ele alındığına dikkat çekmek isteriz: “Ahilerin zahmetkeşlere dini akidesinden asılı olmayarak saygı gösterişi ve zalimlere karşı nefreti Nizami'nin de dünya görüşünde yer edinmekle yaratıcılığını büyük ölçüde etkilemiştir. Ahiler teşkilatı müterakki karaktere

sahip olmakla umumi azatlık, kardeşlik, istismar edilen kitlelerin feodalizm zulmüne karşı ittifakını teşkil etmek gibi hayırlı fikirler ileri sürmekle toplumun genel gelişimine yardım ediyorlardı. Ahi tarikatının savunduğu böyle şaşaalı şiarlar toplumun öncüllerini yalnız feodalizme karşı mübarezeye kaldırmakla kalmıyor, aynı zamanda ilerici aydınların hümanist, vatanseverlik ve diğer müterakki ideolojilerini kuvvetlendiriyordu”. (Memmedov, 1962: 14) Sosyal beraberlik uğrunda inkılabı savunan sosyalizm eleştirisinde ahiliğin bu tarafının abartıldığını ve belirli şekilde tahrif edildiğini görüyoruz. “Büyük ihtimalle, bu teşkilat (ahilik) Nizami'nin kuramını rehber tutmuştur. Nizami ise onun tecrübesinden büyük ölçüde yararlanmışır. Nizami'nin ileri sürdüğü ideal cemiyet kuramı düşünürün sıkı bağlı olduğu Ahi teşkilatının savunduğu meramnamenin etkisi olarak oluşmuştur”. (Memmedov, 1962: 41)

Bertels'in “Ahilerin devleti” olarak nitelendirdiği “İskendername”deki toplum birlik, kardeşlik, dayanışma, eşitlik doğrultularında en iyi sistemdir.

Zannımızca bu ütopyik toplumun benzeri ne Tomas Mor'un eserinde, ne sosyalizmin toplumsal esaslarında aranmamalı, tarihi gerçeğe uygun olarak Ahilikten esinlenme olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça:

- Akalın, Nazir (1998: 73-74). “Nizami-yi Gencevi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 7, Güz–1998, s. 67-92
- Araslı, Nüşabe (1980). *Nizami ve Türk Edebiyatı*. Bakı: Elm
- Bertels, E. (1962). *Nizami i Fuzuli*. Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı
- Çalışkan, Yaşar – İkiz, Lütfi (1993). *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 193, Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi: 15.
- Devletşah (1990). *Tezkire-i Devletşah*, çeviren: prof. Necati Lugal, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Gencevi, Nizami (1981). *Sırlar Xezinesi*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı
- Gencevi, Nizami (1982). *İskendername*. Bakı: Yazıçı Neşriyatı
- Göksu, Sadık (2000). *Sokrat ve Eflatun'dan Günümüze “Ön Ahilik” ve Ahilik*. İstanbul: Polat Kitapçılık Tic. Ltd. Şti.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahi>
- <http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-ve-ahilik.htm>
- <http://www.ahilik.gen.tr/kavram/index.html>
- <http://www.hizmetgazetesi.net/modules.php?name=News&file=print&sid=9095>
- http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_11_08_Tastan_1.pdf
- <http://www.islamisite.com/content/nizami-gencevi>
- Hüseynov, Refael (2005). *Mehseti Gencevi – Özü, Sözü, İzi*. Bakı: Nurlan
- Krımskiy, E. (1981). *Nizami i Ego Sovremenniki*. Bakı: Elm
- Memmedov, Qurban (1962). *Nizami Gencevi'nin İctimai ve Siyasi Görüşleri*. Bakı: Azərneşr
- Qeydarov, M. (1987). *Soçialno-Ekonomiçeskie Otnoşeniya i Remeslennie Orqanizaçii v Qorodax Azerbaydjana v XIII-XVII vv*. Bakı: Elm
- Resulzade, Mehmet Emin (1951), *Azerbaycan Şairi Nizamî*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Seferli, Eliyar – Yusifov, Xelil (1982). *Qedim ve Orta Esrlər Azərbaycan Edebiyyatı*. Bakı: Maarif Neşriyatı
- www.Exi-Mehmet_rihitim.htm